

Видатна наукова праця в галузі історичної україністики

Гроші в Україні: факти і документи. - К., 1996. - 454 с.: 450 іл., довідк. матеріал, бібліографія / Автор. кол.: М.Ф.Дмитрієнко (керівник), М.В.Литвин, Л.В.Яковлева, В.А.Ющенко.

Рецензована мною праця - то перший в історії України систематичний науковий нарис у вигляді ґрунтовної монографії, що висвітлює історію обігу паперових грошових знаків в Україні від часу їх появи до сьогодення. Дане дослідження можна віднести до фундаментальних видань, бо воно присвячене історії функціонування фінансової системи в Україні, пояснює причини та передумови появи паперових знаків у грошовому обігу, історію створення національної валюти в Українській Державі 1917-1920 рр. - усіх її форм правління (УНР, Гетьманат, Директорія) та в наш час - після здобуття Україною незалежності - 1991-1996. Це дало можливість авторам книги провести історико-порівняльний аналіз і показати особливості ходження валюти — грошових знаків різних політичних режимів та урядів.

У книзі, що за хронологією сягає глибини віків - від часів Київської Русі, коли з'явилась металева гривня, логічно й послідовно ведеться оповідь про те, як тільки в епоху революційних змагань, коли Україна боролась, і досить успішно, за свій суверенітет, з'явилися гроші Української Держави, первістки фінансово-економічної системи, що намагалася спертися на власну валюту, вириваючися з лабет єдиного економічного простору з Росією, захищаючи свою економіку та товаровиробника. Перші емісії, створення в 1918 р. Нацбанку України (він тоді пережив фундацію двічі, а втретє у наш час), поява близько п'яти тисяч різних за назвою, емітентами знаків грошей

місцевого гатунку, що ходили в межах одного «міста-держави» чи то підприємства, установи (див. додаток «Місцеві емісії», с. 308-330), — то все наша історія з присмаком гіркоти, яку, на жаль, відчуваємо нині й ми, порівнюючи перебіг процесів 1917-1920 рр. у фінансовій сфері з сьогоденням.

То ж перші шість розділів книги, що написана гарною українською мовою і є взірцем логічної архітекtonіки та побудови матеріалу, вводять читача у світ фінансових спроб національних урядів України виготовити, ввести, примусити функціонувати власну валюту (назва грошової одиниці змінювалася:

то карбованець, то гривня), створити Міністерство фінансів, Державну скарбницю (Казначейство), Національний банк, Рахункову палату, тобто ту систему державних органів, котрі забезпечують діяльність економічного вектора державної політики.

Добре, на мій погляд, що автори не уникають таких гострих питань тогочасного, як місцеві емісії (розділ 6, с. 65-74), котрі, з одного боку, свідчать про сепаратистські тенденції регіональних, самочинно проголошених правлінь чи урядів (уряди Криму, гроші М.Махна, Вісунської Народної Республіки тощо), беруть до уваги навіть емісії Збройних Сил півдня Росії, а з другого боку - прагнуть показати й довести закономірність таких фінансових проявів у часи перехідної економіки в умовах війни, розрухи, інфляції й інших чинників, сукупність яких робить необхідним появу на місцях тих сумнозвісних грошей — «метеликів», здатних забезпечити грошовий обіг у регіонах, куди не надходила грошова маса - достатній еквівалент виробленому товару.

Особливо потрібно зупинитися на унікальності інформації з боністичного опису різних за гатунком знаків.

Вони засвідчують, що автори не тільки тримали їх у руках, а й професійно підходять до висвітлення складної проблеми, йдучи від одиничного до загального, роблячи виважені, логічні висновки.

Не обійдено в книзі увагою такий знаменний факт, як спроба радянського уряду України — УСРР — ввести національну валюту в 1919 р., коли вона, перетворена на арену двобою національних та «інтернаціональних» сил, намагалася запровадити свій розрахунковий знак - 50 карбованців, котрий мав стати першою ластівкою в грошовій системі радянського уряду України (розділ 7, с. 75-83).

Дизайн пробного зразка знака повністю відповідав тогочасним уявленням урядовців про майбутню валюту і відбивав їхні ідеологічні перетворення, та, попри все, ми маємо зразок грошового знака, що засвідчував потяг керівництва держави до суверенітету України. Сумно констатувати, але історія, її факти — вперта річ; Москва, Раднарком, ЦК партії в особі Леніна, Крестінського, Калініна, у таємній телеграмі в Україну суворо застерегли непокірних українців від «сепаратизму, неслуху», погрожуючи їхнім лідерам санкціями через «непродуманий вчинок». Наступна централізація влади взагалі зняла з порядку денного питання щодо власної валюти в Україні.

Знаходимо ми в книзі й таке цікаве, своєрідне, ніде більше в Європі не знане у новітній час явище, як «партизанські гроші» (розділ 8, с.85-93) — біфони ОУН-УПА. Авторі, котрі дослідили добірку біфонів з колекції архіву СБУ, вводять читача у світ нашого, не такого вже й далекого та зовсім не вивченого минулого, - часу Другої світової війни, яка, що природно, стала поштовхом до сплеску національної свідомості, патріотизму, й на теренах західних областей України викликала до життя появу біфонів - грошей, необхідних для забезпечення боротьби національно-патріотичних сил, які протистояли як коричневій чумі - фашизму, так і «совітській» владі. Не все ще досконало досліджено тут з огляду на політичне протистояння та з боку боністики, біфони — то оригінальне явище, яке й удостоїлось уперше висвітлення у такому обсязі.

Зацікавлення викликає і матеріал

розділу 9 - «Підступна зброя загарбників» (с. 95-99), де, хоча й коротко, та все ж викладено факти про емісії на теренах України, захоплених під час війн у 1917-1921 та 1941-1944 рр. Окупаційні гроші - не рідкість в історії. Тому варто було б історикам детальніше в майбутньому розкрити проблему особливостей чи відмінностей, спостережуваних у функціонуванні грошової системи за окупаційних режимів.

Розділ 10 «Боністичне надбання СРСР» ґрунтовний за змістом, але короткий як для книги (с.101-107), бо українці досить довго жили з тими грошима: варто було б спинитися деталізованіше на досвіді, яким сьогодні не завадило б скористатися й нам.

Блискучі грошові реформи в Росії - гр. С.Вітте у 1897 р. і наркомфіну Г.Сокольникова в 1922-1924 рр. - ввели в обіг золоту російську валюту, зрозуміло, конвертовану. З нею ніхто не міг суперничати, в економіку пішли інвестиції в наростаючому темпі. Росія зміцнила позиції на світовому ринку. На початку нашого століття в усьому світі був золотий обіг. Сьогодні він відсутній. Чи не варто було пояснити - чому? Можливо, я занадто прискіпливо ставлюся до авторів, адже працю їх заявлено як історичну. Та економісти неодмінно триматимуть її в руках, не кажучи вже про всіх тих, хто цікавиться грошима професійно: історики, журналісти, архівісти, музейні працівники, студенти, а особливо колекціонери. Тож потрібно було сказати, що при теперішніх велетенських обсягах виробництва товарів розрахунки золотом неможливі, бо жодна країна не має такої маси дорогоцінного металу. І ще: досвід реформ С.Вітте і Г.Сокольникова ясно показав, що піднесення економіки країни не починається з обміну паперових грошей на золото, а закінчується ним.

Згадаємо міністрів фінансів Бунте і Вишеградського (до речі, математиків за фахом). Це вони, попередники С.Вітте, уможливили своєю політикою промислове піднесення. Росія тоді почала вивозити хліб, закупила золото, і в міцній економіці з'явилась, як завжди, міцна валюта.

Логічно згадують автори часи непу; створення умов для розвою сільсько-го господарства, промисловості, торгівлі, транспорту. Золоті червінці (з

листопада 1922 р.), що з'явилися в обігу, набрали сили, й у лютому 1924 р. процес завершився, економіка величезної країни перейшла на червінці. Російська валюта стала котируватися на світовому ринку. В 1925 р.: приріст промислового виробництва становив 52,4%, на кінець 1926 р. економіка вийшла на найвищий щабель порівняння - рік 1913 за обсягом виробництва. Все це зафіксувала історія. А сьогодні? Де взяти кошти для стрибка? Не називаючи цифр, скажу: за сім років з України «втекла» виручка від проданих за кордон ресурсів (перекачані територією України нафта, ліс,

Срібляник Ярослава Володимировича

електроенергія, метали, зброя і ще чимало дечого). У банках «за горбом» осіли неоподатковані мільярди, щось до сотні. Може, необхідно вжити заходів через Інтерпол? Але це - вже інша тема, що виникла в зв'язку з роздумами над книгою.

Три її розділи, з 11 по 13 (с. 109-128), присвячені висвітленню питання щодо того, яким шляхом ішла Україна до власної валюти, організувала готівковий обіг, як купон стримував удари інфляції і, нарешті, про грошову реформу 2-16 вересня 1996 р. Весь наведений матеріал - наша недавня пережитка, перемучена історія. Як би хто не ставився до національної валюти - вона наша гордість, свідчення незалежності та суверенітету. Я переконаний, що недалеко той час, коли стане українська гривня конвертованою, а її логотип стоятиме в ряду світових валют, котрі приймають в обмін. Тут доречним був би розділ чи параграф про створення золотого запасу в державі, досягнення у розвідуванні покладів дорогоцінних металів.

Однак порушена авторами проблема не закриває теми дослідження з боністики України. Вона дасть поштовх для наступних розробок у цій галузі знань. Отже, автори сміливо заявля-

ють про наявність нез'ясованих питань, тобто відкривають ще один напрям наукових досліджень. Держайте!

Закінчує книгу розділ 14 «Національні валюти СНД та країн Балтії» (с. 129-142). Як не прикро констатувати, але поетичний виклад цієї теми, написаної та дослідженої неначе одним подихом, дещо дисонує з констатуюче-офіційним тоном попередніх трьох розділів. Лишається тільки дивуватися, де знайшли автори такий джерельний матеріал (подібні екзотичні знаки на наших теренах - рідкість). Якщо у них зібрано колекцію, то її треба виставити в музеї.

Заслуговує на високу оцінку й джерельна база цього фундаментального дослідження: вперше опубліковано комплект документів, зібраних у різних фондах державних та відомчих архівів. Саме вони дають уявлення, як відбувався процес становлення нашої грошової системи в часі й просторі.

Над усякі похвали підбір до книги ілюстрацій. Банкнотні світлини не тільки окраса видання, а й носії інформації. Кожен розділ відкривають фото, що показують, відповідно до хронології, зміни в країні, притаманні епосі особливості. А наведені в кінці книги фото банкнот різних часів і сучасних монет знайомлять читача зорово з примхливим, захоплюючим барвами світом боністики, витонченістю малюнків на купюрах, з минулим та сьогоднішнім.

Охайно видана, чудова за змістом, насичена інформацією книга цілком заслуговує на те, щоб бути представленою і, як на мене, удостоєною такої академічної відзнаки, як іменна премія - ім. М.С.Грушевського - за внесок у розробку складної проблеми з історії, за дослідження незвіданої частки нашого минулого.

Щиро вітаю вчених Інституту історії України НАН України: істориків - М.Дмитрієнко, М.Литвина, Л.Яковлеву та голову Національного банку України В.Ющенка з чудовою працею. За проведену ними титанічну роботу нащадки складуть їм шану. Це видання займе гідне місце серед наукового доробку наших учених-гуманітаріїв України кінця ХХ ст.

*В.М.Геєць,
директор Інституту економічного
прогнозування НАН України, акад.
НАН України, д. е. н., проф.,
радник Президента України*